

*Галина Филипова (София, България)*

## БИБЛИЯТА В СРЕДНОВЕКОВНАТА КУЛТУРА НА ПРАВОСЛАВНИТЕ СЛАВЯНИ

От 4 до 6 юни 1993 г. Обществото за изучаване на славянската старина съвместно с Кирило-Методиевския научен център проведе в гр. Копривница своите четвърти четения. През тази година темата на четенията беше „Библията в средновековната култура на православните славяни“.

Трябва да се припомни, че в Обществото за изучаване на славянската старина членуват предимно млади учени от различни университети и научни институти в България, които работят в областта на славянската медиевистика. То провежда годишните си четения с цел да даде възможност на членовете и гостите си публично да представят резултатите от своите научни дирения, в колеснална среда да обсъдят творческите си намерения. По традиция за участие в тези четения бяха поканени по-опитни колеги, утвърдени учени и университетски преподаватели, които, освен че представиха свои разработки, взеха отношение по изнесените доклади и напътствуваха по-младите колеги. Гости на четвъртите четения бяха ст. н. с. Светлина Николова, ст. н. с. Елена Коцева, ст. н. с. Надежда Драгова и ст. н. с. Климента Иванова.

Първият доклад бе на ст. н. с. Светлина Николова: „Проблемът за издаването на небогослужебните български средновековни текстове на Стария завет“. В него тя се спря обстойно на основните задачи, които стоят пред изследователите при подготовката на научно издание на корпус от средновековни български библейски текстове. Дълго време този въпрос е убягвал от вниманието на българските медиевисти и затова бе твърде интересна представената концепция за това, какво би трябвало да влезе в такъв корпус и как е нужно да се подходи към такава издаване, така че то да отговаря на

съвременните изисквания и състояние на науката. В отговор на първия въпрос Св. Николова прилага няколко критерия при подбора на текстовете, в резултат на които този корпус би трябвало да съдържа: първите преведени в България старозаветни книги, редактираните в България книги, ръкописите с български правописен и езиков облик, преписваните в България ръкописи с небългарска редакция. Що се отнася до начина на издаване, посочена бе необходимостта изданието да съдържа наборен текст, варианти по преписи от същата редакция, гръцки варианти, придружени от увод и кратко научно изследване.

В доклада си „Отразени светове — значение на библейските преводи в старата българска литература“ ст. н. с. Елена Коцева говори за continuitatea на античността в средновековната славянска култура на Балканите. Изключително интересни бяха наблюденията ѝ за отражението на християнската културна традиция от II в. (когато християнството става културен феномен и християнското учение се отделя от учението на Стария завет) върху славянската култура в момента на създаване на славянската азбука и превода на богослужебните книги през IX в.

В последвалите заседания бяха изнесени общо 32 доклада от различни области на хуманитарното знание: текстология, езикознание, литературознание, изкуствознание, а също така за пръв път в четенията участвуваха със свои доклади фолклористи, етнографи и историци. Сред разнообразието от теми на първо място би трябвало да се отбележи една група доклади, най-ясно свързана със замисъла на тазгодишните четения. Това бяха докладите, които третираха проблема за библейските цитати и библейските мотиви

в средновековната българска книжнина. В доклада си „За някои библейски мотиви и сравнения в ранната Служба за Константин-Кирил Философ и Канона за Кирил и Методий“ Бойка Мирчева идентифицира старозаветни персонажи и мотиви в двете творби. Описвайки добродетелите на славянските просветители, средновековният автор ги сравнява с нравствените качества, които носители са старозаветните пророци и царе. По този начин в оригиналните химографски произведения на старобългарската литература чрез сравнение с библейски личности се утвърждава новата християнска нравственост.

На сюжетите от Библията, които се използват като образци за изграждане на образите на св. Кирил и Методий в житийните произведения за тях, бе посветен докладът на Стоянка Бабалиева с ка „Библейските цитати и културните хоризонти на цитиращите“. Беше показано, че обръщенията към Бога, чудесата, съпътстващи осъществяването на мисията на светците, сведенията за благочестието на родителите им имат пряко отношение към библейските текстове, но освен това попадат и в задължителната схема на агиографския жанр още от създаването му. Това беше илюстрирано с конкретни примери от Проложните жития на Кирил и Методий, Солунската легенда и Успение Кирилово.

В доклада си „Библейските алюзии като символи на старозаветните жития“ Емилия Гергова се спира на четири жития на отшелници (Иван Рилски, Прохор Пшински, Гавриил Лесовски и Йоаким Осоговски) и на библейските отпратки в тях. Според наблюденията на авторката библейските цитати не са директни, а са вплетени в речта на героя чрез перифразирание, като съдържащата се в тях алюзия спомага да се очертае образът на светеца отшелник.

Докладът на Славия Бърлиева „Библейските цитати в похвалните слова за св. Кирил и Методий от епохата на немския барок“ предизвика интерес, тъй като представи малко познати на славистичната наука текстове на проповеди на немски език от XVII—XVIII в. за Кирил и Методий, запазени в колекция от манастира „Клостер Нойбург“ близо до Виена. Авторката посочи, че присъствието на библейски цитати в тези проповеди е семантично обусловено, тъй като целта на проповедта е да оповестява Божието слово, оттук и практиката всяка мисъл да бъде „облечена“ в цитати от Библията. Това бе илюстрирано с примери: цитатите от Стария и Новия завет са придружени от тълкувания, отнасящи се към славянските просветители, и по този начин се изгражда култът към тях.

За библейските цитати в славянските гадателни книги (коледник, гръмник, трепетник, съновник, лунник) говори Аделина Ангешева в доклада си „Проблеми на интертекстуалността в гадателните книги“. Тя се спира на връзката между предсказанието и библейските отпратки, представата за дните от седмичния цикъл в „Сказание за седемте дни“ и книгата Битие, на паралелите между библейските и езическите събития, на гръцко-римската и фолклорната традиция в гадателните книги.

В доклада си „Библейските цитати в пространната редакция на Никодимовото евангелие“ Димитрина Димитрова въз основа на свои наблюдения за използването на библейски мотиви в това апокрифно евангелие стига до извода, че то е създадено върху каноничен библейски материал по метода на литературната компилация. В друг аспект разглежда това съчинение Маргарита Младенова в доклад, озаглавен „н *примъхъ пналътъ воду омывъть рѣцѣ си предъ полкъмъ*“. Заглавието всъщност е цитат от Никодимовото евангелие, а обект на внимание е текстът от Мат. 27:19, 24—25, който в съноставка с каноничните евангелия (правосни, лексикални, синтактични и морфологични варианти) ярко се откроява с лексикалната си характеристика. В него с повече подробности е предадена разглежданата сцена, докато каноничните евангелия са по-съдържани в описанията.

„Синайският псалтир и последвалата го текстуална традиция до края на XIII в.“ бе темата на доклада на Андрей Бояджиев. В него той разглежда този изключително интересен от палеографска гледна точка глаголически наметник в сравнение с други най-стари славянски псалтири — Бичковски, Погодинов, Болонски и др. В своя опит да систематизира старобългарските псалтири авторът установи значителни разлики не само на лексикално, но и на семантично равнище. Проследявайки старобългарските преводи и редакции на Псалтира, той стига до извода, че „преславската редакция“ не е еднократен акт, а дълъг процес на усъвършенстване.

Петя Янева говори за композицията на съдържанието на Симеоновия сборник — едно своеобразно продължение на темата, представена от нея на предишните чегеня на Обществото, за изворите на това съчинение и условията за възникването му. Авторката посочи, че композирането на съдържанието на Изборника от 1073 г. не е било еднозначно и не е станало изведнъж. Тя сподели своите наблюдения върху типове въпроси и отговори на Анастасий Синаит, както и върху частта, която има хронологичен

характер. От тях следват и изводите, че подредбата на съчиненията в Изборника от 1073 г. е свидетелство за връзката с ерусалимската традиция. Макар и да се отнася към гръцките ръкописи, съдържанието на Изборника от 1073 г. не кореспондира с четивата, препоръчителни от гледна точка на изискванията на кръта около патриарх Фотий.

В доклада си „Библейски и литургични текстове“ Искра Христова се сприя на двата начина на функциониране на библейските книги през Средновековието — като служебни книги или книги за четене. Тя обрна внимание на това, че служебните библейски книги, особено изборните евангелия и апостоли наред с библейските, съдържат и редица други текстове, необходими за богослужението, което на практика ги превръща в литургични сборници.

В доклад, озаглавен „Мястото на библейските текстове в общия южнославянски книжовен фонд X—XIII век“ Радослава Трифонов а говори за книжовното богатство на сръбските ръкописи до XIII в. и за функциите на библейските текстове в тях. Възникнали на основата на старобългарската книжнина от Симеоновия „Златен век“, сръбските ръкописи от периода на началната християнизация са съхранили сведения за нашата писменост.

Веселка Христова изнесе доклад на тема „Обща характеристика на лексиката в „Простия пролог“, в който бе направена количествена характеристика и анализ на специфичните лексикални единици в този агиографски календарен сборник. Тя търси по-ранната му българска основа именно чрез изследване на лексиката. В доклада на Ростислав Станков „Старозаветната история в старата славянска книжнина“ обект на изследване бе Историческата палея, запазена в руски преписи, най-ранният от които от средата на XV в. Авторът посочи широкото ѝ разпространение в средновековната славянска книжнина, като изтъкна големия брой преводи и преписи, а също така се сприя и на твърде интересния факт на използване на текстове от Историческата палея във фолклора и руското летописание. Що се отнася до старозаветните теми и мотиви в Историческата палея, то според него те имат по-скоро митологичен, отколкото исторически характер.

В доклада си „Библейската терминология в дамаски № 1064 от НБКМ“ Маргрет Димитрова направи обзор на правописа на ръкописа, датиран от Хр. Кодов от края на XVIII — началото на XIX в., както и на езиковите му особености, които според нея отразяват не само характерните черти на протографа, но и на диалектната среда, в която е възникнал

ръкописът. М. Димитрова наблюдава при него тенденцията за по-голяма обстоятелственоост, повторение, замяна на по-книжовни думи с по-популярни, обяснение на някои библейски термини, станали вече непонятни на тогавашния читател.

„Някои въпроси около разпространението, редакциите и преработките на Протоєвангелието на Яков в славянската книжнина през XVI—XIX век“ бе темата на изнесения от Елка Мирчева доклад. Тя представи своя анализ на състава му в различните преписи, съхранени в руски книгохранилища, и очерта историята на преработките му. От областта на етимологията бе докладът на Вазкен Налбантиян „Старославянското „дъска“, древноиндийското „daksha“, старославянското „не-вѣста“ — древноиндийското „lakshatra“.

В четвъртите четения на Обществото за изучаване на славянската старина особено интерес предизвикаха група доклади на специалисти изкуствоведи. Тези богато илюстрирани доклади съдържат освен оригинални наблюдения и твърде интересни изводи. Така в придружения от много илюстрации доклад, озаглавен „Болонският псалтир, неговите инициали и западните влияния“, Елисавета Мусакова се сприя на много важни проблеми на датировката и локализацията на писмените паметници чрез анализ на украсата им. В Болонския псалтир инициалите са в тератологичен стил. Изследвайки аналозите на тези инициали, авторката очерта тип орнаментика, използван в един кръг, разположен географски между Охрид и Южна Италия. Освен това тя откри и по-късни западни влияния в украсата на ръкописа, навлезли през XII—XIII в. с кръстоносните походи. Констатива също отвореност спрямо латинското влияние и влиянието на бенедиктинската книжнина, образени в тератологичния стил на орнаментите.

В доклада си „Една молитва за опрощаване на греховете в слово и изображение“ Асен Кирин представи стенопис от 1540 г. от пещерата край манастира „Касинел“, Врачанско, съдържащ житийни сцени (3 от тях на св. Димитър и 2 за св. Георги) с текстове. Обединяващ е молителният аспект на целия ансамбъл: това е една молитва, която представя разкаянието на ктитор. А. Кирин обрна специално внимание на алюзияте със старозаветния текст, които се съдържат както в самото разположение на стенописа, така и в изображенияте сцени и надписи. Всичко води към общата идея за това, как се стига до Бога и как Бог отвръща на разкаянието.

Георги Героев представи в доклада си „Новоразкрити стенописи от XV в. в църквата на Драгалевския манастир“ интересни данни за изображения от 1476 г.,

препокрита от стенописи от края на XVI в. Сцената на Възнесение Господне е доминираща, а в медальони са представени 16 пророка, като основната тема е композицията „Свише пророци“. Идейната програма на композицията изисква добро познаване на Стария завет, а текстът на химничната композиция „Свише пророци“ се изпълнява само когато архиепископът слагат облеклото си в катедрални храмове. От това може да се съди и за ролята на църквата през XV в.

„Старозаветните текстове, отразени в иконографията на Успение Богородично“ бе темата на доклада на Зарко Ждраков. Авторът посочи примери на иконографски схеми, в които е отразена допълнителна информация, почерпана от Стария завет (Бит. 46:4; 50:1) при изображаването на Успението. За разлика от традиционната византийска схема, където Христос стои изправен до ложето на Богородица като велик архиепископ, изпълняващ богослужение и онемо, в тези сцени от църквата в с. Полошко (1370) и църквата „Св. Петър и Павел“ във Велико Търново личи влияние на западното изкуство — Христос затваря очите на майка си или я целува по бузата.

За първи път в четенията на Обществото за изучаване на славянската старина участваха с доклади и голяма група фолклористи, етнографи и историци, които до значителна степен разшириха погледа към битуването на библейските текстове в народната традиция на православните славяни.

На първо място тук трябва да се спомене докладът на Надежда Драгова „За генезиса на един тип богородични легенди на Света гора“, в който бе посочен един модел на изграждане на легенда за богинята-майка, наследен от Херодот. Примерът на легендата за Богородица, която се спира на Света гора и я благославя за свято място, показва наличие на традиция — от орфизъм към християнство.

Димо Чешмеджиев внесе доклад, озаглавен „Към въпроса за култа на архангел Михаил в средновековна България“, в който представи свое тълкуване на сведенията за потушаването на бунта на боярите от княз Борис I, запазени в малък текст от Бертинските апали (Латински извори за българската история. Т. 7). Авторът смята, че култът към архангелите и по-специално към архангел Михаил по време на Първото българско царство е имал силно развитие и е отразен в текста на легендата.

В доклада на Росен Малчев в „Евангелският мотив за отсячане главата на Йозан Кръстител в християнските и мюсюлманските фолклорни легенди“ бе засегнат въпросът за взаимодействието между фолклорните системи на християн-

ските и мюсюлманските общности на Балканите и формирането на нови местни ислямски култове, които нямат аналог в Корана (легендите за воини с отсечени глави).

Константин Рангочев разви своите виждания за възхода на епическия жанр през XV в., обусловен от конкретно-историческата обстановка по това време, в доклада си „Празници и епос: един аспект на фолклорното християнство“. В доклада на Екатерина Атанасова „Древното православие и една нова концепция за първородния грях“ бяха изнесени интересни данни за вярванията и традициите на общността на т. нар. „не-красовци“ — клон от руските старобрядци, заселили се край Черно море. По-специално бе разглеждано отношението им към земеделието и земята като цяло, което води началото си от библейската тема за първородния грях.

На библейски сюжет, твърде популярен във фолклора, се спира Флорентина Бадаланова в доклада си „Някои фолклорни версии на кинга Битие, гл. 1—3“. Двете библейски версии за сътворението на света и създаването на първите хора и противоречието в тях са дали основание за възникването на най-различни, понякога твърде оригинални легенди във фолклорната традиция.

В доклада си „Библейски текстове и фолклорните им версии“ Магдалена Флорчипанова се спира на взаимоотношението между фолклор и религия на битовите равнища на функциониране на фолклорните версии на библейски текстове. Разглеждайки фолклорните текстове, в които се интерпретират библейски мотиви, авторката установи, че по-податливи на фолклоризиране са старозаветните сюжети, а Новият завет е по-малко свързан с християнската църква и празнично-обрядната система.

Ивета Годорова внесе доклад, озаглавен „Християнският фолклор в динамиката на човешкото общуване“, в който обърна внимание на християнството като неразделна част от общността и личностната култура на българското село от началото на XX в. до днес. На основата на събран емпиричен материал тя представи отношението към библейските текстове при взаимоотношенията между представителите на официалната църковна власт — свещениците, и общността на миряните, при обредните практики, адаптирането на християнската култура в семейно-родствени взаимоотношения и др.

В изнесения от Красимира Кръсталинова доклад „Технологичният път за постигане на божествения образец“ бе посочено, че в Житието на Стефан Деячески от Григорий Цамблак е описана технологията за изграждане на храм (в

случая Дечанския манастир) и въвеждането на светостта в него в съответствие със средновековните мисловни модели. В подробното описание на този технологичен път за изграждане на храм Кр. Кръстанива намира паралел с указанията за изграждане на скинията (Изх. 26:1-37).

Два от изнесените доклади бяха по-съществени на извънтекстовите добавки в ръкописите — приписките. В доклада си „Възможен подстъп към приписката в Хлудовия паримейник“ Венета Янкова изследва приписки, чийто автор е поп Никола. По-специално тя обърна внимание на библейската алюзия за меда върху дъбова кора. Елена Узуновска изнесе доклад на тема „Приписките в четиревангелията като домашен извор за културната и общата история на България през XV—XVII век“, в който представи наблюденията си от 260 книжовни паметника от тази епоха, 62 от които библейски текстове. Авторката посочи, че приписките в четиревангелията могат да бъдат ценна документална основа за сведенията относно икономическата, политическата и социалната система, както и за културата на България през този период.

В един от докладите библейският текст бе разгледан от гледна точка на ритмиката: „Ритмични структури в някои старозаветни четива“ на Красимира Костова. В Библията има текстове, които могат да се четат и като поетични, и като прозаични произведения (например без-

спорна е поетиката на Песен на песните или Притчи Соломонови и др.). Кр. Костова бе избрала текста на Битие от Скопския манастир и бе приложила теорията за изкопните структури на Р. Пикио.

След всяко от заседанията се провеждаха обсъждания на изнесените доклади, коригираха се представените мнения, някои от темите бяха допълвани, очертаха се нови перспективи за работа. Особено трябва да се изтъкне атмосферата на доброжелателност и подкрепа, която цареше при тези дискусии. Твърде ценни за докладчиците бяха препоръките на ст. н. с. Клементина Иванова, ст. н. с. Елена Коцева и ст. н. с. Светлина Николова, които не пропуснаха да вземат отношението по всеки от изнесените доклади, колкото и разнообразни да бяха те.

Тези четения, от една страна, се отличаваха от предишните с големия брой участници и представената нова тематика, а от друга страна, пролича, че има вече създадена традиция, че съществува континуитет на теми и проблеми. Решено бе докладите да бъдат отпечатани в новоучреденото периодично издание — годишника „Известия на Обществото за изучаване на славянската старина“, чиято първа книжка предстои да излезе от печат.

За добрата творческа атмосфера на четвъртите четения немалко съдействуваше и отличната организация, създадена от ръководството на Обществото за изучаване на славянската старина и Кирило-Методиевския научен център.